

Типікон: проблема уставу та узгодження його із сучасною богослужбовою практикою

протоієрей Василь Клочак

Коли ми приходимо у наші святі храми для звершення богослужінь, то не знаємо чому більше дивуватися. Чи красі і величі нашого богослужіння, яке настільки вразило колись послів святого князя Володимира, що вони не знали де знаходяться – на землі чи на небі? Чи різноманітності богослужінь, в яких відображається щедрість Небесного Отця? Чи незмінно перебуваючому в центрі всього цього різноманіття порядку, завдяки якому православне богослужіння набуває гармонійної цілісності в єдиному поклонінні Богу? Такій красі і величі, різноманітності, гармонійній цілісності православного богослужіння завдячуємо церковно-богослужбовій книзі – Типікон.

Типік, або Устав – церковно-богослужбова книга, що містить вказівки про порядок і спосіб звершення церковних служб. Церковний устав як регулятор порядку богослужінь добового, тріодного та місяцесловного кола – це одна із пізніших церковнослужбових книг, яка сформувалась тоді, коли кожен із цих трьох рядів служб набув незмінного виду. Церковний устав складається із двох великих частин: літургічної та дисциплінарної і дає відповіді на питання про церковні служби, про чернече життя та загально-християнську поведінку.

Перший Типікон, укладений св. Савою Освяченим (VI ст.), називають Палестинським чи Єрусалимським. Він був втрачений під час навали Хозроя на Палестину (у 615 році ним був взятий Єрусалим). Св. Софроній, патріарх Єрусалимський, відновив його із пам'яті письмово. Згодом він доповнювався, зокрема: працями Івана Дамаскіна, Косьми Маюмського, Феодора Студита, Никона Черногорця та ін. Студійський устав був доповнений творами Митрофана, Анатолія, самого Феодора Студита, його брата Йосипа, Феодана Начертанного, Йосипа Піснеспівця і Григорія, митрополита Нікомідійського. Із подальших доповнень до Уставу особливо важливими є доповнення, зроблені в X ст. ченцем обителі св. Сави Марком. Він вніс до Уставу правила про піснеспівці грецької церкви, створені в IX і X ст., і визначив порядок богослужіння в тих випадках, коли в один день співпадало кілька свят. Далі над опрацюванням церковного уставу трудилися Никон Черногорець (XI ст.) і Філофей, патріарх Константинопольський. Деякі статті Філофеевого Уставу перейшли і в слов'янські списки Уставу, і в грецькі стародруковані типіки. Окрім уставу Єрусалимського, на розвиток і творення богослужбо-

вих і дисциплінарних правил значно вплинув інший – Студійський устав. У XV ст. Єрусалимський устав остаточно витіснив Студійський і поширився по всіх церквах і монастирях Греції, в землях південно-слов'янських і на Русі. Для Київської Русі Устав єрусалимський був перекладений із назвою «Око Церковне» преподобним Афанасієм, засновником Висотського монастиря, який жив у Константинополі в кінці XIV і на початку XV ст. Списки Уставів на Русі були видозмінені і доповнені службами, які були присвячені місцевим святым; були складені храмові глави на зразок грецьких; грецькі обряди були пристосовані до умов життя місцевого населення. Перше друковане видання Типікону на наших теренах, офіційно виправлене, відноситься до 1610 року. Із наступних видань найважливіше значення має Устав, виданий у 1682 р. при патріархові Йоакимі. Останнє видання Типікону зроблено у 1695 р. при патріархові Адріані; воно відрізняється від видання 1682 переглядом місяцесловної частини та її узгодження із виправленнями Міней. Все, що було зроблено пізніше, аж до останнього видання 1877 р., стосується незначних змін у тексті [4, с. 238].

У процесі свого формування Типікон змінив багато назв. Той, кого передання вважає автором нині діючого у нас уставу, так званого Єрусалимського, – св. Сава Освячений (V ст.) – свій коротенький устав назвав сам, або так назвали його ті, хто його записав: *τύπος καὶ παράδοσις καὶ νόμος* (зразок, передання, закон). Представнику іншої форми церковного уставу, який, на відміну від першого, був довгий час у широкому використанні, – св. Феодору Студиту (IX ст.) приписують устав із назвою *ὑποτύπωσις* (відображення, начерк.). Афанасію Афонському (X ст.), який приніс Студійський устав на святу гору Афонську, де він був трансформований, приписують складання *Διατύπωσις* 'а (перетворення, сприймання). Найдавніший з повних уставів, які збереглися до нашого часу, устав храму святої Софії у Константинополі (IX-X ст.), дійшов до нас без заголовних аркушів, але, цілком ймовірно, мав назву *Συναξάριον*, соборник, чи збірка соборів, тобто покажчик днів, в які бувають урочисті богослужіння. Однаковий по древності та повноті із цим уставом, Синайський список уставу називається *Κανονάριον* (збіркою правил). А в XI ст. з'являється уже й термін *τιπικόν*, хоча ще з іншими, пояснювальними назвами. Устав Константинопольського Євергетідського монастиря надписується *Συναξάριον ἢτοι Τίπικόν*. Таким чином, у всіх древніх назвах нашої книги найчастіше зустрічається слово, що походить від *τύπος*. Стародавні слов'янські переклади вагаються в передачі грецького *τυπικόν* між «устав» і «типік». Друковані видання до 1641 року мають заголовки «Устав» чи «Око церковне»; у виданні 1682 року цю назву виправлено «Типікон». У старообрядців: «Статут», в післямові: «сиріч Око церковне» [7, с. 2-4].

У сучасній літургічній науці побутує думка, що термін «типікон» вживається у трьох значеннях: 1) кафедральний (соборний) типікон, 2) монастирський типікон, 3) типікон, як самостійна богослужбова практика і традиція [1, с. 10].

На момент офіційного прийняття християнства нашою державою в Константинополі вже сформувалось два обряди взаємовплив і взаємодія яких визначили подальший розвиток візантійського богослужіння. У центральному соборі Візантії, святій Софії, сформувався кафедральний обряд, відомий під назвою «пісенне послідування» (термінологія Симеона Солунського, XV століття), або ж «Устав Великої церкви» (термінологія літургістів XX століття). Основою цього богослужіння був особливий спів антифонів Псалтиря, а набір гімнографічних текстів, який утворювали різного роду тропарі, був мінімальним. Особливістю константинопольського монастирського богослужіння, центром якого був Студійський монастир, була наявність різноманітної гімнографії палестинського походження (канони і стихири), а також склад і порядок служб добового кола богослужіння, що походили від палестинської чернечої традиції. Незважаючи на різний обсяг використовуваних гімнографічних текстів і відмінності в порядку служб добового кола, кафедральний і монастирський обряди мали загальні структурні елементи, серед яких слід відзначити лекціонарну систему, місяцеслов і молитви Євхологія. Паралельне існування цих двох обрядів у Візантії на рубежі першого і другого тисячоліть визначило характер літургічної ситуації в даний період.

Тривалий період існування кафедрального обряду, спочатку незалежного від обряду монастирського, дав змогу вже на початку XIX століття поставити питання щодо можливості реформування соборно-парафіяльного богослужіння в Грецькій Церкві, яке опинилося в залежності від чернечого типікона, і вже в 1838 році в Константинополі був виданий «Церковний Типікон за Уставом Великої церкви», який являв собою авторизований посібник для звершення богослужіння в соборних і парафіяльних храмах, призначений замінити устав монастирського типу [3, с. 257-265].

Літургічна ситуація в Церкві Київської Русі істотно відрізнялась від візантійської тим, що на Русі не було ні стійких традицій, ні багатомістової історії. Сильний та постійний вплив справляло на неї монаше богослужіння, а кафедральний обряд являв собою пристосовану версію обряду монастирського. Відсутність кафедрального обряду, незалежного від обряду монастирського, була зумовлена чернечою християнізацією Київської Русі, а ієрархія Церкви Київської Русі була тісно пов'язана з чернецтвом та з Києво-Печерським монастирем [5, с. 220-224].

Особливий характер первісної літургічної ситуації в Древній Русі (відсутність незалежного кафедрального обряду) і її незмінність в подальшому, свід-

чать, що в Православній Церкві Київської Русі в основі соборно-парафіяльного богослужіння традиційно лежить богослужіння монастирського обряду [6, с. 331-332].

У зв'язку із цим з початку ХХ століття в Церкві, спадкоємниці церкви святої Русі, активно обговорюється питання про створення такої редакції Типікону, яка б враховувала норми сучасного життя. Основні проблеми пов'язані з нормами харчового посту, а також з уніфікації богослужбових скорочень. Якщо говорити про трансформацію уставу до особливостей умов життя сучасного суспільства, яке в силу певних обставин не може похвалитись його дотриманням, то слід сказати, що уставні скорочення повинні складати певні межі. Визначенням цих меж, звичайно ж, має займатись відповідна група освічених людей, які добре знають як сам церковний устав, так і його історію формування. Учасники Помісного Собору Російської Церкви, що відбувався в 1917-1918 роках, висловлюючи свої думки щодо проблем типікону і сучасної богослужбової практики, прийшли до висновку, що скорочення уставу буде болісно сприйняте ревнителами уставного богослужіння і може стати причиною розколу. Тому було вирішено звернутись від імені Собору із посланням до вірних, присвяченим уставним скороченням. Це послання має обмежитися умовлянням про неухильне виконання уставу та бути сповнене усіляких похвал повноті нашого богослужіння, похвал тим обителям і тим парафіяльним храмам, де ця повнота по можливості дотримується [2, с. 23].

Варто сказати, що проблема уставу й узгодження його із сучасною богослужбовою практикою піднімається і сьогодні. Особливо її актуальність підсилюється тоді, коли бачимо в уставі майже всюди відступ, скорочення і взагалі відсутність будь-якого керівного початку. Проте намагання сьогодні провести зміни в уставі можуть поглибити і так існуючий розкол в українському православ'ї і звести нанівець невеликі успіхи на шляху його подолання. Тому варто було б тим, від кого залежить дотримання уставного богослужіння, виконувати рекомендації Типікону. Знавець уставу Михайло Скабланович писав про Типікон так: *«Книга із такою назвою має на меті не просто узаконити усе, що стосується богослужіння, до найменших дрібниць, усуваючи в ньому будь-яку свободу відправників, скільки хоче зобразити високий ідеал богослужіння, який красою своєю викликав би захоплення і прагнення до його здійснення, хай і не завжди вповні можливе, як і здійснення всякого ідеалу. Такий по суті і весь закон Христовий, нездійснений цілком у всій його небесній висоті. Проте божественним своїм походженням він збуджує у людства нестримний потяг до його здійснення»* [7, с. 2].

Список літератури:

1. Аранц М., Рубан Ю. История Византийского Типикона («Око Церковное») Часть I, – Предвизантийская Эпоха – СПб.: Нева, 2003. – с. 80.
2. Кравецкий А. Проблемы Типикона на Поместном соборе. Российский Православный Университет им. ап. Иоанна Богослова. // Ученые записки. Выпуск 1. – М., 1995.
3. Мансветов И. Церковный устав (*типик*), его образование и судьба в греческой и русской церкви. – М., 1885. – с. 451
4. Нестеровский Е. Литургика или наука о богослужении православной церкви. Часть I. – Курск, 1895. – с. 246.
5. Пентковский А. Из истории литургических преобразований в Русской Церкви в третьей четверти XIV столетия (*литургические труды святителя Алексия, митрополита Киевского и всея Руси*) // Символ – Paris, 1993. № 29. – С. 220–224.
6. Пентковский А. Об особенностях некоторых подходов к реформированию богослужения // Православное богословие на пороге третьего тысячелетия / Материалы Богословской конференции Русской Православной Церкви (Москва, 7-9 февраля 2000 года). – М., 2000. – С. 331–332.
7. Скабалланович М. Толковый Типикон, в 3 т.: Т. II. – М.: «Паломник», 1995. – 330 с.